

Diyarbakır'da Gömülü Osmanlı Dönemi Valileri ve Mezar Yapılarının Özellikleri

İrfan Yıldız*

Giriş

Diyarbakır Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine girdiği 1515 tarihinden itibaren *Eyalet merkezi* yani *Paşa Sancağı* olmuş ve bu özelliğini bütün Osmanlı hakimiyeti boyunca devam ettirmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Eyalet Valileri şehir yönetiminden de birinci derecede sorumlu olmuşlardır. Osmanlı hakimiyeti boyunca, Diyarbakır eyaleti vezir rütbeli valiler tarafından idare edilmiştir. Paşa sancağı olmasından dolayı Diyarbakır Sancağı da Diyarbakır eyaleti valilerince yönetilmiştir. Kaynaklarda Diyarbakır Eyaleti Valileri için daha çok *Diyarbakır Valisi* tabiri kullanılmıştır. Diyarbakır valileri için zaman zaman *Diyarbakır Mutasarrıfı*, *Mîr-i Mîrân* ve bazen de *Diyarbakır Beğlerbeği* gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir.¹

Doğuya sefer düzenleyen orduların toplanma ve hareket merkezi olan o dönemin Amid şehri günümüzün Diyarbakır'ı Osmanlı yöneticileri tarafından önemsenen bir şehirdir. Merkezden atanan valilerin atanmasına dikkat edilmiş, genelde başarılı valiler Diyarbakır'e atanmıştır. Diyarbakır'de valilik yapan yöneticilerin bir kısmı daha sonra sadrazamlık görevlerini de yapmıştır. Valilerin atanmasında dikkat edilen bir diğer hususta bölgenin sorunlarını bilen bölgede başlayan asayiş sorunlarını çözen valiler tercih edilmiştir. Kaynaklarda Osmanlı Dönemi'nde 245 valinin Diyarbakır'e atandığını görüyoruz. Bu valilerden bir kısmı ikinci veya üçüncü defa Diyarbakır'e vali olarak atanmıştır. Amid'i yöneten valilerin bir kısmı şehirde vefat edince buraya gömülmüştür. Bir kısmı ise dışarda vefat etmesine rağmen Amid'e gömülmeyi vasiyet ettiği için getirilip Amid'e gömülmüştür. Günümüzde Diyarbakır'da gömülü olan sekiz Osmanlı valisi bulunmaktadır. Bu çalışma kapsamında Diyarbakır'da gömülü olan bu valiler hakkında kısaca

* Prof. Dr., Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE, irfanyildiz21@gmail.com ORCID:0000-0002-1647-8012

1 İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hâkimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)", *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, "Firat University Journal of Social Science", C 10 S. 1, Elazığ 2000, s. 275-76.

bilgi verilecek, bu valilerin mezarları ve mezarlarının üstünde inşa edilen mezar anıtları hakkında bilgi verilecek tanıtılacak ve mezar taşlarında veya mezar anıtları üzerinde yazılan kitabelerin içeriği aktarılacaktır. Çalışma Diyarbakır'da gömülü bulunan valiler ve gömülü oldukları mezarları ve bu mezarlar üzerinde inşa edilen mezar yapıları hakkında bilgi verilen ilk toplu çalışma olacaktır. Çalışma kapsamında, mezar taşları ve mezar yapıları üzerindeki kitabeler tekrar okunarak daha önce yapılan çalışmalar ile karşılaştırılarak bir eksiklik olup olmadığına bakılmıştır. Kitabelerin anlamları verilirken önceki çalışmalardan yararlanılarak yeniden gözden geçirilmiştir. Bu çalışma hazırlanırken Abdulgani Fahri Bulduk tarafından kaleme alınan, Eyyüp Tanrıverdi ve Ahmet Taşğın tarafından yayına hazırlanan *Diyarbakır Valileri*² adlı kaynaktan, Şevket Beysanoğlu'nun *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi II*³ adlı kitaptan, Hatice Başak tarafından hazırlanan *Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*⁴ ve Cemal Çığ tarafından hazırlanan *Diyarbakır Türbeleri*⁵ adlı tezlerden, tarafımdan hazırlanan *Diyarbakır Türbeleri*⁶ adlı makaleden, İbrahim Yılmazçelik tarafından kaleme alınan *Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (11516-1838)*⁷ adlı makaleden, M. Mehdi İlhan'ın hazırladığı *Diyarbakır'ın, Türbe, Yatur ve Mezarlıkları*⁸ adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında Diyarbakır valileri hakkında bilgi verilirken valilerin ölüm tarihlerine göre kronolojik sıra takip edilerek Diyarbakır valileri ve bu valilerin mezar taşları ve mezar yapıları hakkında bilgi verilmiştir.

Bıyıklı Mehmet Paşa

Diyarbakır'ı feth eden kişidir. Yavuz Sultan Selim tarafından Diyarbakır'ın fethinde gösterdiği başarıdan dolayı Diyarbakır'ın ilk Osmanlı valisi olarak şehre gönderilmiştir. Trabzon, Sivas dahi idaresi altında idi. Bayburt'un fethinden

- 2 Abdulgani Fahri Bulduk, *Diyarbakır Valileri*, çev. Eyyüp Tanrıverdi- Ahmet Taşğın, Medrese Yayınları, Ankara 2007, s. 1 vd.
- 3 Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi II*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1997, s. 492 vd.
- 4 Hatice Başak, *Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2010.
- 5 Cemal ÇİĞ, *Diyarbakır Türbeleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016, s. 1 vd.
- 6 İrfan Yıldız, "Diyarbakır Türbeleri", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi (Ed. İrfan YILDIZ)*, Diyarbakır Valiliği Yayını, Diyarbakır 2011, s. 319-69.
- 7 Yılmazçelik, agm., s. 233-287.
- 8 M. Mehdi İlhan, "Diyarbakır'ın, Türbe, Yatur ve Mezarlıkları", *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Def'in Gelenekleri*, Ankara 1996, s. 180-212.

gösterdiği gayret ve sadakatten dolayı Yavuz Sultan Selim tarafından 920/1514 yılında Erzincan valiliğine atanmıştır. Daha sonra İdris-i Bitlisi'nin yardımıyla Musul, Mardin ve Diyarbakır'ı Safevilerden almıştır. Bu başarısından dolayı Yavuz Sultan Selim tarafından 922/1516 tarihinde Diyarbakır valiliğine atanmıştır. Diyarbakır valiliği yaklaşık olarak altı yıl sürmüştür. Kendi adıyla anılan mahallede Bıyıklı Mehmet Paşa (Fatih Paşa) Camii adlı bir cami yaptırmıştır. Bu camiye birçok emlak, arazi vakfetmiştir.⁹

Bıyıklı Mehmet Paşa nam-ı diğer Fatih Paşa'nın mezarı kendisinin yaptırdığı ve kendi adıyla anılan Fatih Paşa Camii'nin doğu haziresindedir (Foto:1). Mermer malzemeden yapılan sandukalı mezarlar grubuna giren mezar, baş taşı, ayak taşı ve sandukadan oluşmaktadır. Günümüze sağlam olarak ulaşan mezarın ayak taşında kısmen tahribat vardır. Mezarın sandukasında silmelere yer verilmiştir. Baş taşı sivri kemerli bir alınlıkla sonlanmaktadır. Baş taşının ön yüzünde celi sülüs hatla yazılan dört satırlık kitabe mevcuttur. Baş taşının kenarları ve alınlık kısmı bitkisel süslemelerle bezenmiştir. Bitkisel süslemeler hatai, gül, kıvrıkdal, rumi ve palmetleri içermektedir. Baş şahidesinin arka yüzünde dört satırlık kitabe mevcuttur. Kitabe cel-i sülüs hatla hakkedilmiştir (Çizim:1, Foto:2). Ayak taşının iki yüzüne de bitkisel kompozisyon işlenmiştir. Ayak taşının ön ve arka yüzünü kıvrıkdal ve hatailerden oluşan bordürle süslenmiştir.

Mezarın baş şahidesinin ön yüzündeki kitabeden şu ibareler geçmektedir;

İntekale min dâri'l-fenâ ila dâri'l-bekâ
Sâhibu's-seyfi ve'l-cûdi ve'l-atâ
El-merhûmu ve'l-mağfur Muhammed Paşa
Nevverallâhu merkadehu ilâ yevmi'l haşri ve'l-cezâi
Baş şahidesinin arka yüzündeki kitabede ise şu ibareler bulunmaktadır:
El-emiru'l-umerâ bi-vilayet-i Diyâr-ı bekr
Harresehallâhu teâlâ ani't-telbisi ve'l-mekri
Fi leyleti's-sulesâ'r - râbi'i ve'l-işrine
Şehre Muharremü'l harâmi
Min şuhûri seneti şemanin ve işrine ve tis'a mi'etin

Anlamı: Diyarbakır vilayeti beylerbeyi büyük komutan ve hayırsever Bıyıklı Mehmed Paşa, 24 Muharrem 928 / 24 Aralık 1521 Salı gecesini fani dünyadan

9 Bulduk, *age.*, s. 13.

ebedi aleme göçtü. Allah merhuma mağfiret etsin, mezarını kıyamet gününe kadar mamur etsin. Allah Diyarbekir'i de karışıklara ve tuzaklara karşı korusun.¹⁰

Özdemiroğlu Osman Paşa

933/1526'da doğmuştur. 979/1571 yılında Diyarbekir'e vali olarak atanmıştır. Diyarbekir valiliği 979-983/1571-1575 yılları arasında dört yıl sürmüştür. Riha (Urfa), Maarra eyaletleri ve Şirvan valiliği yapmıştır. 993/1585 yılının Zilkade (Ekim) veya Zilhicce (Kasım) ayında Tebriz'de vefat etmiştir. Cenazesi Diyarbekir'e getirilerek Fatih Paşa Camii'nin avlusunda kendi adına yaptırılan türbeye gömülmüştür.¹¹

Özdemiroğlu Osman Paşanın türbesinin giriş kapısı üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Beş satırlık kitabe kalker taşına kabartma tekniğiyle celi sülüs hatla hakkedilmiştir. Kitabenin metni şöyledir;

Budur Sultan Han'ın veziri
 Ki feth oldu elinde mülk-i Şirvan
 Yedi yıl terk-i taht etti elinden
 Hudabende Muhammed Şah-ı İran
 Teter Han asi oldu Padişaha
 Onun ref'i olundu buna ferman
 Koyup Şirvan'ı gitti asi Han'a
 Kesip başın yerine dikti bir han
 Dönüp Tebriz'i aldı oldu tarih
 Cihanda nam koydu göçtü Osman 993¹²

Anlamı: Sultan Murad Han'ın Paşası, Özdemiroğlu Osman Paşa, Şirvan'ı fethetti. İran Şahı Muhammed onun yüzünden yedi yıl tahtını terk etti. Tatar lideri padişaha başkaldırdı. Hemen ortadan kaldırılması için emir verildi. Şirvan'ı terk edip başkaldıran hana gitti. Başını kestikten sonra bir han yaptı. Dönüp Tebriz'i aldıktan sonra vefat etti. Osman dünyada nam yapıp ahirete göçtü. Yıl 1585.¹³

10 Bulduk, *age.*, s. 13-14.

11 Bulduk, *age.*, s. 26.

12 Bulduk, *age.*, s. 26-27.

13 Çiğ, *agl.*, s. 54-55.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın türbesi iki bölümden oluşmaktadır. Ön kısımda revak (giriş bölümü) yer almaktadır. Arka kısımda asıl türbe bölümü yer almaktadır (Çizim:2, Foto:3). Türbenin revak (giriş) bölümü kare planlı olup özgününde kuzey tarafta iki sütuna, güney tarafta türbenin duvarlarına oturan üç sivri kemerle dışarı açılıyordu. Bu açıklıklar daha sonra kapatılarak kuzey taraftan giriş kapısı açılmıştır. Revak kısmı içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Türbe kısmı içten ve dıştan sekizgen planlı olup, içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Türbe iki renkli kesme taştan inşa edilmiştir.

Türbeye kuzey taraftan, revak bölümüne açılan basık kemer açıklıklı bir kapıdan girilmektedir. Sekizgen olarak tasarlanan iç mekânın, revakla bağlantılı olan kenarına giriş kapısı, diğer kenarlara birer pencere yerleştirilmiştir. İç mekânda Özdemiroğlu Osman Paşa'nın mermer sandukası bulunmaktadır. Yüksek bir gövdeye sahip olan sandukanın kaidesi düz, kaval ve oluk silmelerle hareketlendirilmiştir. Sanduka gövdesinin dört köşesinde küçük topuzlara yer verilmiştir. Baş şahidesi kare gövdeli olup gövdeden başlığa geçişte mukarnas dilimler kullanılmıştır. Şahidenin başlığı ise sarık şeklindedir (Foto:4).

Zincirkıran Ali Paşa

1006/1597'de Rakka beylerbeyi, ondan sonra Sivas valisi olmuştur. 1012/1602'de Tebriz beylerbeyi olmuştur. İranlılarla yapılan savaşta esir düşmüştür. Akabinde 1012/1602'de Van valiliğine atanmıştır. 1014/1605'te Diyarbakır valiliğine atanmıştır. Bir yıl Diyarbakır valiliği yapmıştır. 1015/1606 yılında vefat etmiştir. "Zincirkıran" namı ile bilinen bahçenin ona ait olduğu tahmin edilmektedir.¹⁴ Naaşı Diyarbakır'deki Zincirkıran Türbesi'ne gömülmüştür.

Türbe, Diyarbakır merkez Fatih Paşa Mahallesi İç Kurşunlu Sokak'ta Nasuh Paşa Camii'nin güneyinde, bahçenin içindedir. Zincirkıran adıyla bilinen türbe içten ve dıştan sekizgen planlıdır. İçten kubbe dıştan piramidal külah ile örtülüdür. Yapı iki renkli siyah beyaz kesme taştan, külah ise siyah kesme taştan inşa edilmiştir (Çizim:3, Foto:5).

Çeteci Abdullah Paşa

Aslen Kürt olup Diyarbakır'ın Çermik kasabasındadır. Diyarbakır'de beş defa valilik yapmıştır. Çete savaşlarından çok şöhret kazandığından "Çeteci" lakabıyla tanınmıştır. 1153/1740'da bir yıl, 1157/1744'te yirmi iki ay, 1163/1749'da

14 Bulduk, *age.*, s. 42.

on sekiz ay, 1165/1751-52'de yine on sekiz ay, 1173/1759'da sekiz buçuk ay, toplamda altı buçuk yıl Diyarbakır valiliği yapmıştır. Diyarbakır valiliği dışında Sivas, Rakka, Adana, Faş, Van, Anadolu (Kütahya), Erzurum, Halep ve Şam valiliği yapmıştır. Kendisi aynı zamanda Emirülhac görevini de yapmıştır. Hatat olan Çeteci Abdullah Paşa kendi adına memleketi Çermikte 1170/1756 yılında yaptırdığı medresesinin kitabesini de kendisi yazmıştır. Tertib-i Zibâ ve Ensâr'ül Cihan fi Vicdân-i Âyâtü'l Kur'ân adlı iki eseri vardır. 1174 senesi Rebiülevvelinin 15. Pazar gecesi (25 Ekim 1760) tarihinde Diyarbakır'de vefat etmiştir. Cenazesi Diyarbakır'de Dağkapı dışındaki Cinobaşı kabristanına defin edilmiştir. Mezarı günümüze ulaşmamıştır.¹⁵ Mezar taşında şair Lebib'in beyitleri vardı. Kaynaklarda bu manzum tarihin son beyiti bulunmaktadır.

Düştü bir mısra'anun fevtine tarih LEBİB

Ni'amı afv ola zadı Çeteci Paşa'nun 1174/1760¹⁶

Şeyhzade İbrahim Paşa

Aslen Kürt olup Amid'in tanınan ailelerinden Şeyhzade ailesine mensuptur. Diyarbakır'de iki defa valilik yapmıştır. İlk 1214/1799 tarihinde bir yıl, daha sonra 1223/1808'de altı yıl valilik yapmıştır. Cidde ve Adana valiliğini yapmıştır. Vefat edince Diyarbakır'e gömülmüştür.¹⁷ Mezarı Fatih Paşa Camii'nin doğu haziresindedir.

İbrahim Paşa'nın mezarının baş şahidesi ve platformu günümüze ulaşmıştır. Platform üç kademeli olarak yapılmıştır. Baş şahidesi yassı gövdeli olup, üç kademeli profille sonlanmaktadır. Baş şahidenin ön yüzünde kabartma tekniğinde cel-i hatla hakkedilen on satırlık kitabe yer almaktadır. Mezarın baş şahidesi bitkisel süslemelerle bezenmiştir.

İbrahim Paşa'nın mezar taşındaki kitabede şu ibareler geçmektedir.

Huve'l-Hayyu'l-baki

Haza merkadu merhum ve mağfur

Diyarbakır vali-i esbaki İbrahim Paşa

Amelehullahu bi-lutfihi ma yuhibbu ve ma yeşau

¹⁵ Bulduk, *age.*, s. 109.

¹⁶ Beysanoğlu, *age.*, s. 679.

¹⁷ Bulduk, *age.*, s. 139.

Ve erda men abdihi ve tayyebe serahu
Ve ce'ale'l-cennete mesvahu
El-arifu bi- Şeyhzade
Ekremehu'llahu bi'l-husna ve'z-ziyade
Hazretlerinin ruhi şerifiçun
Fatiha sene 1228

Anlamı: Bu Diyarbekir eski valisi İbrahim Paşa'nın mezarıdır. Allah, ona merhamet ve mağfaret etsin. Allah, hoşlanıp arzuladığı şekilde ona lütfuyla muamele etsin. Onun mezarını ziyaret edenlerden de razı olsun. Mezarını ferah kılsın, yerini cennet etsin. İbrahim Paşa, Şeyhzade lakabıyla bilinir. Allah onu güzellik ve hoşgörü ile karşılasın. Kutlu ruhu için fatiha okuyun. Yıl:1228/1813.¹⁸

Mehmet Reşid Paşa

Sultan II. Mahmud'un sadrazam olan vezirlerindedir. Aslen Gürcü'dür. Sadrişbak Hüsrev Paşa'nın kölelerindedir. Mirimiran rütbesiyle Karahisar-ı sâhib sancağı mutasarrıflığına atanmıştır. Kütahya'da vali kaymakamlığı yapmıştır. Konya, Rumeli valiliği yapmıştır. 1244/1828 yılında sadrazam olmuştur. 1249/1833'te Sivas valiliğine atanmıştır. Daha sonra Rakka ve Diyarbekir valiliğine atanmıştır. 1252 senesinin Şaban ayında (Kasım 1836) Diyarbekir'de vefat etmiştir. Naaşı Kale Camii'nin yanındaki kabristana defin edilmiştir.¹⁹ Kale Camii'nin bitişiğindeki Sahabeler Türbesi'nin revağında gömülüdür (Çizim:5).

Reşit Mehmet Paşa'nın mezarı Sahabeler Türbesi'nin güneybatı kısmındaki L şeklindeki revaklı kısımda Mehmet Esad Muhlis Paşa'nın mezarının yanındadır (Çizim:5). Mermer malzemedен yapılan mezar, baş taşı, ayak taşı ve sandukadan ibarettir. Sandukanın kaide kısmı enine dikdörtgen şeklinde olup, üç silme ile hareketlenmiştir (Foto: 6). Sandukanın gövde kısmı barok tarzı süslemeler ile bezenmiştir. Bu süslemeler kılıç, kama, fırça, püskül, üzüm ve asma motiflerinden oluşmaktadır.

Baş taşının kenarları dilimli bir şekilde düzenlenmiş olup baş taşı yivli bir kavukla sonlanmaktadır. Baş taşı kıvrıkdal, kandil ve perde motifleri ile bezenmiştir. Ayak taşı sütun şeklinde düzenlenmiş olup yivli sarıklı bir başlıkla sonlanmaktadır. Ayak taşı kıvrıkdallardan oluşan bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir. Ayak taşının

18 Bulduk, *age.*, s. 139.

19 Bulduk, *age.*, s. 160.

ön yüzünde kabartma tekniği ile hakkedilen on bir satırlık cel-i ta'lik kitabe vardır. Kitabenin metni şöyledir;

Hüvel bâki
 Yok, kurtuluş cihânda desti felekten aslâ
 Bak böyle kahramanı hâke düşürdü hayfâ
 Ol şir-i satvet endaz yani Reşid Paşa
 Yek hamlede ederdi rubah-ı hasmı ifnâ
 Cerr etmiş idi tiğın ol server-i müşirân
 Hûn-i adüvvü, herdem eylerdi ondan icrâ
 Her bir gazâda hoşnut oldukları numâyân
 Damad-ı şah-ı kevneyn hem şah-ı kişverra
 Menkûtle yazıldı târihi bâ-temennâ
 Eda sarâyı huldü me'va Reşid Paşa sene 1252

Anlamı: Ölümsüz olan bir tek Allah'tır. Bu dünyada kaderin pençesinden kurtulmanın imkânı yoktur. Eyvah, ne yazık ki onun gibi böyle bir kahraman bile toprağa düşürülüyor. O güçlü atılgan aslan yani Reşit Paşa, bir defada bütün düşman kurnaz tilkileri yok ederdi. Köprü etmiş idi kılıcını o reis işaret edene. Her zaman düşman kanı akıttırdı. Her bir savaşta memnun oldukları apaçıktır. Hem iki âlemin şahı hem padişahı. Noktalı harfler ile yazıldı tarih bak. Reşit Paşa'nın yerini ebedi saray eyle.

Esad Muslih Paşa

Ayaş müftüsü Hasan Efendi'nin oğludur. Sultan II. Mahmut döneminde vezir rütbesiyle Edirne, Erzurum, Sivas, Sayda, Halep ve Musul valiliğini yapmıştır. 1264/1846'da Diyarbekir valisi olmuştur. Diyarbekir valiliği üç yıl üç ay sürmüştür. 1267/1850'de Diyarbekir'de vefat etmiştir. Cenazesi Kale Camii'nin yanındaki kabristana defin edilmiştir. Kale Camii'nin bitişiğindeki Sahabeler Türbesi'nin revağında gömülüdür (Çizim:5). Esad Muslih Paşa, alim, şair ve hattat idi.

Esad Muslih Paşa'nın mezarı Sahabeler Türbesini "L" şeklinde çevreleyen revaklı bölümde kuzeydeki ilk mezardır (Çizim:5). Mermer malzemeden yapılan mezar, şahideli, sandukalı mezarlar grubuna girmektedir. Esad Muslih Paşa'nın mezarı, sanduka, baş taşı ve ayak taşından oluşmaktadır. Mezarın sandukası, asma yaprağı, üzüm salkımları, sepet ve sepetin içinde dışarıya taşan yaprak ve dal motifleri,

girland ve vazodan çıkan akant yaprakları ile süslenmiştir (Foto6-7).

Baş şahidesi dikdörtgen gövdeli olup üst kısımda kavukla sonlanmaktadır. Şahide dal motifi, kandil motifi, oymalı perde ve kıvrık dal motifi ile süslenmiştir (Foto:7).

Ayak şahidesi sütun şeklinde yapılmış olup üst kısmı yivlidir ve sarılla sonlanmaktadır. Ayak şahidesi lacivert rengin hâkim olduğu kıvrık dal motifli bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir.

Mezarın baş şahidesinde celi ta'lik hatla kabartma tekniğinde hakkedilen on altı satırlık kitabe mevcuttur. Kitabenin metni şöyledir;

Huvel halakul baki
Sahibi-i seyfu kalem, âlimü şeyhü'l vüzerâ
İbn-i müfti-i Ayaş hazret-i Es'ad Pâşâ
Mahlası "Muhlis" olup şâ'ir ve mâhir idi kim
Süheni gevher-i nâyâb idi beyne'ş-su'arâ
Emr-i şâhâne ile vardığı mansıblarda
Hükm-i kanun ile eyler idi emrin icrâ
Mansıb-ı âharı çün hitta-i Kürdistân olub
Neşr-i adl ile ahâlden alır idi du'â
Yetmiş ö'mrü tecavüz idecek Âmid'de
İrci'i emri erip eyledi azm-i ukba
Herkesin âlem-i fânide ser-encâmı budur.
Çeşm-i-i'rfan ile bak bir pula değmez dünya
Dide hûnâbe feşân sine pür âteş olarak
Pederin mevti için şii'r eder idim imlâ
Dedi tarihini NUSRET ederek hakk'a niyaz
Ki ola kasr-ı cinân merkez-i Es'ad Pâşâ
Nemakahu el-fakir Yusuf Siddik
Mahdûmu merhûm müşârünileyh
Fi 20 Rebiülevvel sene 1267

Anlamı: Kalem ve kılıç sahibi, âlim ve vezirlerin şahı, Ayaş müftüsünün oğlu Esat Paşa hazretleri, lakabı "Muhlis"tir ve maharetli bir şairdir. Sözü (şii'ri) şairler

arasında eşsiz idi. Mükemmel buyruklarıyla ulaştığı derecelerde adaleti yaymakla halktan dua alırdı. Son rütbesi hatayi-i Kürdistan olup. Kanun hükümleri onun emrini yerine getirirdi. Amid'de yetmiş aşacak değerli emir gelip niyet etti ahirete. Herkesin geçici dünyada macerası budur. Bir pula değmez dünya. Kanlı gözyaşları akıtan gözlerle ve yanık bağrıyla, ayın elimden bir daha dönmemesine gitmesine ağıt yakardım. Allah'a yalvarıp tarih düştü NUSRET deyip, ki olsun cennet bahçeleri merkezi Esad Paşa. Bu kitabe merhumun oğlu Yusuf Sıddık tarafından 20 Rebiülevvel 1267/ 23 Ocak 1851'de yazılmıştır.

Mahmud Paşa

Aslen Kürt olup Çarçapurludur. Çarçapur Harput'a bağlı bir köydür. 1275/1858'de Diyarbekir'e vali olarak atanmıştır. 1276 yılının Cumâdelülâsımın 26. (12 Aralık 1859 Çarşamba günü) saat dokuzda Diyarbekir'de vefat etmiştir. Naaşı Kale Camii'nin yanındaki kabristana defin edilmiştir. Mardin Kapı dışındaki Mardin Kapı mezarlığında Şeyh Muhamed Amidi Türbesi civarındaki namazgahı yaptırmıştır.²⁰ Cidde valiliğini yapmıştır. Yemeni feth etmiştir. Kale Camii'nin bitişiğindeki Sahabeler Türbesi'nin revağında gömülüdür (Çizim:5).

Mahmud Paşa'nın mezarı Sahabeler Türbesini "L" şeklinde çeviren revakın güneybatı kısmında İbrahim Paşa'nın oğlun Abdülhamit Bey'in mezarının yanında yer almaktadır (Foto:8). Mermerden yapılan mezar, sandukalı, şahideli mezarlar grubuna girmektedir. Sanduka dikdörtgen formludur. Barok süslemelerin hâkim olduğu sanduka; silmeler, vazodan çıkan C ve S kıvrımları, kıvrık dal motifleri ile hareketlendirilmiştir. Baş taşı armudi gövdeli olup üst kısımda sarık şeklinde bir başlıkla sonlanmaktadır (Foto: 8). Gövde de on satırlık kitabe yer almaktadır. Mezarın ayak şahidesi kırıktır.

Mezarın kitabesi baş şahidesine celi ta'lik hatla kabartma tekniğinde işlenmiştir. Kitabe on satırdan ibarettir.

Huve'l-Baki
 Hem-nâmı çün bulundi Mahmud Nebiyy-i muhtar
 Eyler şefâ'ati hem îsâl-ı râh-ı maksûd
 Vâli-i Cidde iken Hac itti heft merre
 Feth-i Yemenle oldu nâmı celil-u mahsud
 Kürd ülkesine vâli olmuş iken ecel âh

²⁰ Bulduk, *age.*, s. 174.

Kıldı Diyârbekr'i medfen o zât-ı mes'ud
Pâ vazedince kabre târih didim çu cevher
Cennette Hak makamın eylesun
Makam-ı mahmud 1276

Anlamı: O (Allah) sonsuzdur. Aynı isimde bulundu Mahmud Muhtar oğlu istenilen, arzu edilen amaca ulaşması için şefaet eyler. Cidde valisi iken yedi kere hacca gitti. Kıskanılacak derecede yüksek mertebedeki kişi olan Mahmud beni Muhtar Yemen'in fethiyle bilindi. Kürt ülkesine valiymken onu ecel aldı ah! O neşeli insan kendine Diyarbakır'ı öleceği yer olarak seçti. Burada cevherin tarih vardır ve ölen kişinin ölüm tarihi sadece noktalı harfler dikkate alınarak ifade edilmiştir. Allah senin makamını cennette makam-ı Mahmûd eylesin. 1276/1859.

Değerlendirme ve Sonuç

Çalışma kapsamında Diyarbakır'da sekiz Osmanlı valisinin gömülü olduğu tespit edilmiştir. Bu valilerden yedisinin mezarı günümüze ulaşmıştır. Çeteci Abdullah Paşa'nın mezarı ise günümüze ulaşmamıştır. Bıyıklı Mehmet Paşa yaptırdığı caminin doğu haziresine gömülmüştür. Şeyhzade İbrahim Paşa'da aynı hazireye gömülmüştür. Çünkü bu mezarlık daha sonra Şeyhzade ailesine mensup kişilerin defin edildiği mezarlık haline gelmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa, Fatih Paşa Camii'nin kuzeydoğu köşesindeki türbesine gömülmüştür. Zincirkıran Ali Paşa kendi adıyla anılan bahçesinde inşa edilen türbeye gömülmüştür. Çeteci Abdullah Paşa Dağkapı dışındaki mezarlığa gömülmüştür. Mehmet Reşit Paşa, Esad Muslih Paşa ve Mahmud Paşa ise Sahabe Türbesi'nin önündeki revağa gömülmüştür. İki valinin mezarının üzerine mezar anıtı adını verdiğimiz türbe yapılmıştır. Özdemiroğlu Osman Paşa ve Zincirkıran Ali Paşa'nın mezarları üzerine yapılan türbeler içten ve dıştan sekizgen planlıdır. Diyarbakır merkezde bulunan İskender Paşa (1565), Sarı Saltık (XVI. yy), Fatih Paşa (XVI. yy) ve Şeyh Abdülcelil (XVI. –XVII yy) türbeleri içten ve dıştan sekizgen planlıdır.²¹ Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi (1585) kuzey tarafta bulunan kare planlı giriş bölümüne sahip olması bakımından Zincirkıran Ali Paşa'nın Türbesi'nden farklılık gösterir. Beş valinin mezarı ise kabristanlarda bulunan şahideli, sandukalı mezarlardır. Bölgede şahideli, sandukalı mezarlar genelde önemli kişiler için yapılmıştır. Bu mezarlar baş, ayak şahidesi ve sandukadan oluşmaktadır. Bölgedeki mezarların çoğunluğu sadece baş ve ayak şahideli mezarlardır.

21 Yıldız, agm., s. 365.

Özdemiroğlu Osman Paşa ve Zincirkıran Ali Paşa'nın türbelerinin inşasında iki renkli taş malzeme kullanılmıştır. Diğer valilerin mezar taşlarında ise taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. şehzade İbrahim'in mezarında bazalt taş kullanılmıştır. Diğer valilerin mezarlarında ise mermer malzeme tercih edilmiştir. Kitabeler genellikle kabartma tekniğinde cel-i hatla yazılmıştır. Bıyıklı Mehmet Paşa'nın mezar taşı kitabesinde ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Türbesi'nin kitabesinde cel-i sls hat diğer valilerin mezar taşı kitabelerinde ise cel-i talik hat kullanılmıştır. Mezar taşlarında özellikle bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Süslemeler daha çok yreseldir. Rumi, kıvrıkdal, asma yaprağı ve üzüm salkımı, vazodan çıkan çiçekler, gırlant, akant yaprakları, dal en çok tercih edilen motiflerdir. Batılılaşma döneminden sonra yapılan Mehmet Reşit Paşa, Esad Muslih Paşa ve Mahmut Paşa'nın mezar taşlarındaki süslemeler barok tarzdadır. Mezar taşlarındaki kitabelerde genellikle kişinin kimlik bilgileri yaptığı kahramanlıklar, görev unvanı, dua cmleri yer almaktadır. Ölümden kaçmanın mümkün olmadığı sıklıkla vurgulanmıştır. Bıyıklı Mehmet Paşa'nın mezar taşı kitabesinde geçen *Allah Diyarbekir'i karşıklıklara ve tuzaklara karşı korusun* ibaresi ile Esad Muslih Paşa ve Mahmut Paşa'nın mezar taşları kitabelerinde geçen *Kürt lkesi Valisi* ibaresi dikkat çekici ibarelerdir. Mezar taşı kitabelerinde valilerin ölüm tarihleri belirtilmiştir. Bu tarihler çoğunlukla gün, ay ve yıl olarak verilmiştir.

Sonuç olarak Osmanlı döneminin önemli eyalet merkezlerinden biri olan Diyarbekir, ölümünden sonra da bazı Diyarbekir valilerine ev sahipliği yapmıştır. Bu valilerin mezar taşlarında dönemlerinin siyasi, sosyal ve toplumsal yapısı hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Bu mezar taşlarının korunup gelecek nesillere aktarılması toplumun geçmiş ve gelecek hafızasının bütünleşmesi açısından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Başak, Hatice, *Diyarbakır'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2010.

Beysanoğlu, Şevket, *Anıtları ve Kıtabeleri ile Diyarbakır Tarihi II*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 1997.

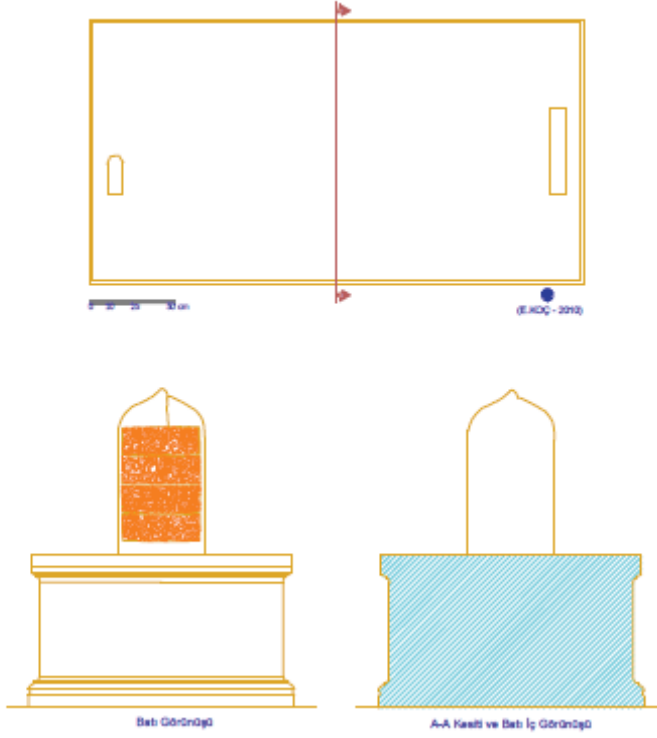
Bulduk, Abdulgani Fahri, *Diyarbakır Valileri*, çev. Eyyüp Tanrıverdi- Ahmet Taşğın, Medrese Yayınları, Ankara 2007.

Çığ, Cemal, *Diyarbakır Türbeleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016.

İlhan, M. Mehdi, “*Diyarbakır'ın, Türbe, Yatır ve Mezarlıkları*”, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Def'in Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 180-212.

Yıldız, İrfan, “*Diyarbakır Türbeleri*”, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi (Ed. İrfan YILDIZ)*, Diyarbakır Valiliği Yayını, Diyarbakır 2011, s. 319-69.

Yılmazçelik, İbrahim, “*Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbakır Eyaleti Valileri (1516-1838)*”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* “*Fırat University Journal of Social Science*”, C10, S. 1, (2000), s. 233-287.

EKLER**Fotoğraflar ve Çizimler**

Çizim 1: Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Mezarının Planı, Kesiti ve Görünüşü (H. Başak'tan)

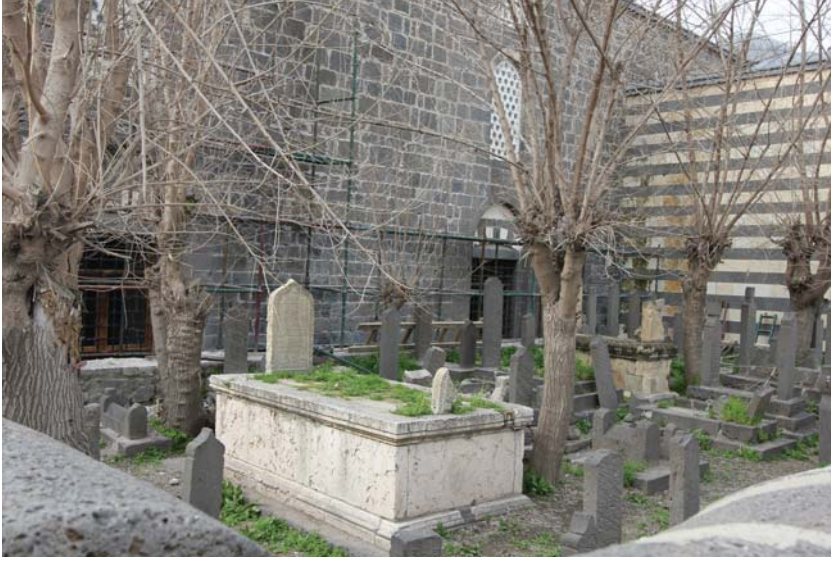
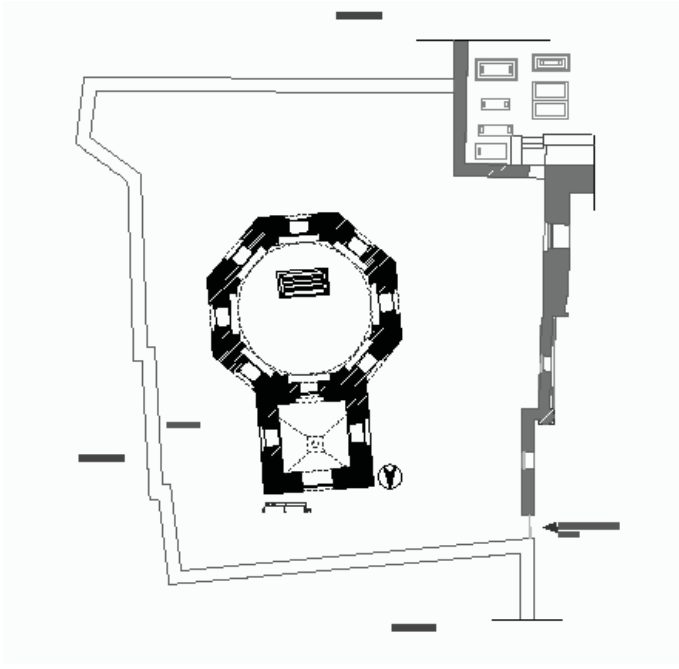

Foto 1: Bıyıklı Mehmet Paşa Camii'nin Doğu Tarafındaki Hazire

Foto 2: Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Mezarı

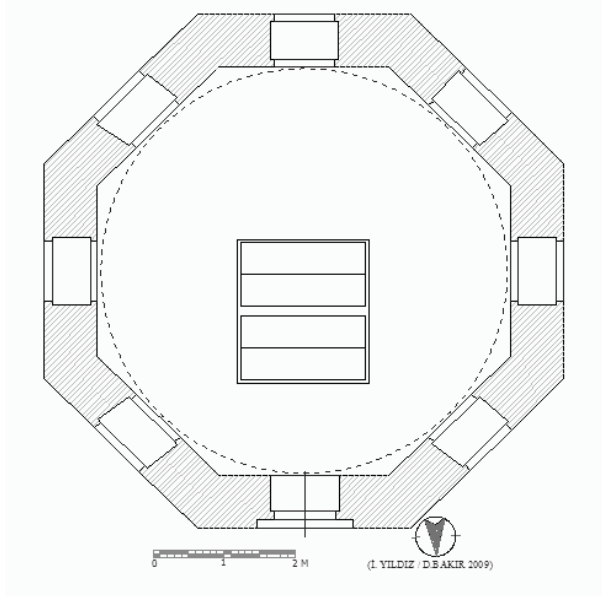
Çizim 2: Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'nin Planı (VBM'den İşlenerek)

Foto 3: Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi

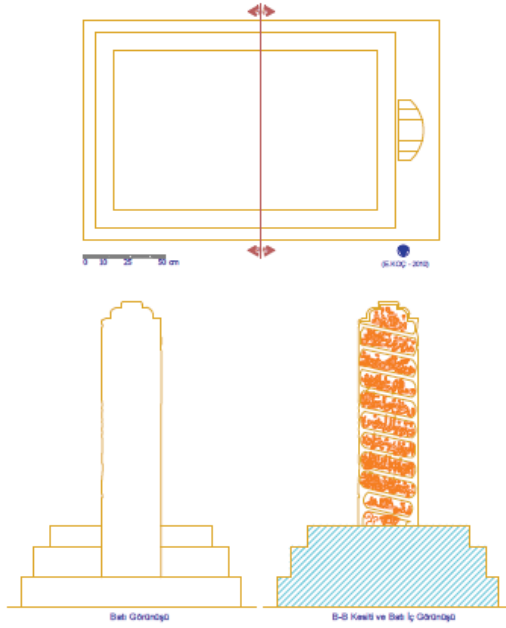
Foto 4: Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi

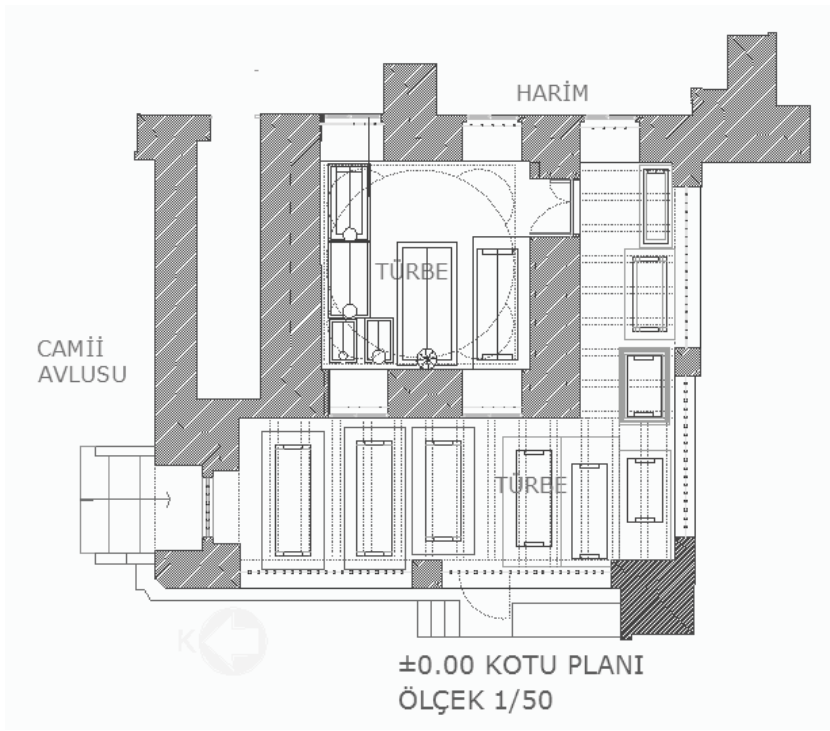
Çizim 3: Zincirkıran Ali Paşa Türbesi'nin Planı

Foto 5: Zincirkıran Ali Paşa'nın Türbesi

Çizim 4: İbrahim Paşa'nın Mezarının Planı, Kesiti ve Görünüşü (H. Başak'tan)

Çizim 5: Sahabeler Türbesi'nin Planı (VBM'den İşlenerek)

Foto 6: Mehmet Reşit Paşa ve Esad Muhlis Paşa'nın Mezarları

Foto 7: Esad Muhlis Paşa'nın Mezarı

Foto 8: Mahmud Paşa'nın Mezarı